

*És minden lágyan ellebeg...:
In honorem Jankovics József*

*És minden lágyan ellebeg...:
In honorem Jankovics József*

*Modus
Hodiernus 15*

Modern H Modern 15

*A nyíregyházi Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület
könyvsorozata*

A sorozat szerkesztője:

Mercs István

*És minden lágyan ellebeg...:
In honorem Jankovics József*

*Mod^{us}
H^{odiernus} 15*

Nyíregyháza – Eger, 2026

Az előszót írta:

MONOK István

A kötetet szerkesztette:

PINTÉR Márta Zsuzsanna

MERCS István

A címlapon:

.Jankovics József előadást tart

Vaja – Vay Ádám Kastély, 2011. április 08.

© Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza

© Líceum Kiadó, Eger

© Szerzők

ISSN: 2060-2324

ISBN: 978-615-5971-07-5

Támogatta:

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger

Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza

Kiadta:

Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza

Líceum Kiadó, Eger

Nyíregyháza – Eger, 2026

Tartalomjegyzék

...ahogy a saját értékrendünk diktálja: Előszó a Jankovics Józsefre emlékező írásokhoz (MONOK István) 7

A végek tisztelete – szerkesztői előszó (MERCs István) 15

JANKOVICS JÓZSEF IRODALMI KAPCSOLATRENDSZERÉRŐL

„Seregélyestől a Ménesi útig” – életútinterjú Jankovics Józseffel (SZONDI György) 22

ÁCS PÁL, SZÉKELY Júlia

Egy elhidegülő kapcsolat története: Jankovics József és Kovács Sándor Iván 44

JANKOVICS Boglárka, JANKOVICS Petra, SCHILLER Erzsébet

Dedikációk Jankovics József könyvtárában 65

In honorem JANKOVICS JÓZSEF

POLGÁR Anikó

„Szűk nyelve van papíros-követnek”: Ovidius Heroidái Gyöngyösi István fordításában 90

KŐSZEGHY Péter

A Chariclia és az Új életre hozott Chariclia 98

MÉSZÁROS Kálmán

A Murányi Vénusz „síron túli kalandja”?: Egy történelmi tévedés nyomában 130

Csörsz Rumen István

Jankovich Miklós kedves költői: Gyöngyösi István, Ányos Pál és Ráday Gedeon 142

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza

Gyarmati Balassa Ferenc (1535–1554) tragikusan megszakadt peregrinációja 153

TÓTH Gergely	
<i>Adalékok Bél Mátyás peregrinációjához</i>	163
VÉGH Balázs Béla	
<i>Michael Weiss brassói szász városbíró élete és halála</i>	180
NAGY Levente	
<i>Miért akarták Bethlen Miklóst felakasztatni a császári hadvezérek?: Bethlen Miklós és Giambattista Vico Carafa-életrajza</i>	191
MERCS István	
<i>A késő barokk katolikus prédikációirodalom pólusai: Előljáróban a készülő áttekintéshez</i>	205
PINTÉR Márta Zsuzsanna	
<i>Mitológiai témák a XVII. századi erdélyi színhátékokban: Felvinczi György és a Comico-Tragoedia</i>	219
EGYED Emese	
<i>Argenisi versek</i>	234
BENE Sándor	
<i>Fútól fáig, váltságtól vadságig: Kazinczy Ferenc Zrínyi-olvasata</i>	247
SZÖRÉNYI László	
<i>Nem lehet elég korán kezdeni</i>	262
CSEHY Zoltán	
<i>„Micsoda szemenszedett beszéd ez?!”: Közelítések Esterházy Péter Daisyjéhez</i>	272
<i>Képtár (összeállította: MERCS István)</i>	280
<i>Névmutató (összeállította: EDELÉNYI Márta)</i>	297
<i>A kötet szerzői</i>	314
<i>Table of contents</i>	320
<i>A sorozat kötetei</i>	322

NAGY LEVENTE

*Miért akarták Bethlen Miklóst felakasztatni
a császári hadvezérek?:
Bethlen Miklós és Giambattista Vico Carafa-életrajza*

KARAFFA: Micsoda vallású vagy?

HUSZONEGYEDIK HÓHÉR: Micsoda?

Az a vallás?

SZENTIVÁNYI: Micsoda az a vallás...!

Ez jó, igen jó, generális úr!

Micsoda állatok ezek szavamra!

(PETŐFI Sándor – SZÁLINGER Balázs, *Karaffa*)

A karlócai béke (1699) után a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közti új határ megállapítását végző császári hadvezér, Luigi Ferdinando Marsigli folyamatosan panaszkodott az erdélyi guberniumnak arról, hogy a mellé rendelt erdélyi küldöttek nem segítik kellőképpen a határkijelölési munkálatokat. A helyzet orvoslására a gubernium vizsgálatot rendelt el. Az 1701. május 12-én tartott kihallgatás jegyzőkönyve szerint Marsigli a kancellár Bethlen Miklósról kifejezetten rossz véleménnyel volt. Nagyklópdiai Pogány János vallomása szerint, például, Marsigli azt állította Bethlen Miklósról, hogy „az a régi erdélyi fejedelmeket is elárulta, ahogy most őfelségét [a császárt] is. Annak idején Carafa generális fel akarta akasztatni, amit még most sem lenne késő megtenni. A követ azt akarta, hogy [Bethlen] most Bécsbe jöjjön, de ha rajtam múlna [azaz Marsiglin], akkor őkegyelme még a saját istállójáig sem jutna el.” Egy másik tanú, Szatmári János vallomása szerint Marsigli a következőket mondta Bethlenről: „Jegyezzétek meg, hogy Bethlen Miklós és Sárosi János lesznek a ti hazátoknak elvesztői. Én mondom nektek, hogy ez így lesz. Carafa altábornagy idejében kellett volna a fejét leütni, de még most sem késő.”¹

Vajon mi igaz abból, amit a kihallgatott tanúk, elsősorban az eperjesi véstörvényszék miatt elhíresült Antonio Carafa altábornagyról állítottak? Vajon tényleg fel akarta akasztatni 1689-1690-ben Bethlen Miklóst,

¹ Jankovics Józsefnek tartozok köszönettel, hogy e forrásra felhívta a figyelmemet: LUKINICH Imre, *Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról*, ItK, 1911/4, 461.

aki akkor a fejedelmi tanács tagja volt? Releváns kérdések ezek, főleg, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a XVII. század elején a nyugat-európai publicisztikai jellegű kiadványokban még az is elterjedt, hogy Bethlen Miklóst ki is végezték.² E kérdésekre igyekszem választ találni e tanulmányban, melyben elsősorban Carafa erdélyi tevékenységéről lesz szó, fő forrásként Giambattista Vico Carafa-életrajzát használva. Az életrajz 1716-ban jelent meg nyomtatásban. Vico az altábornagy Carafa öccsének, Adrianónak a fiának, Adriano Antonio Caraffának volt a nevelője és az ő megbízásából írta meg az altábornagy (aki ezek szerint Adriano Antoniónak a nagybátyja volt) életrajzát. Vico azonban még mielőtt a Carafa-család szolgálatába szegődött volna, már 1693-ban, Antonio Carafa halálakor hosszú költeményben méltatta a császári hadvezér érdemeit: *Canzone in morte del signor conte D. Antonio Caraffa generale delle armi imperiali nella Ungheria*.³ (Címlapját ld. *Képtár* 20. kép)

Carafa eperjesi ténykedése állítólag nemzetközi felháborodást váltott ki a korban⁴, de ennek dokumentumait sajnos még senki sem gyűjtötte össze. Azt tudjuk, hogy Carafa halála (1693. március 6.) után készült néhány, az altábornagy dicstelen tetteit felhánytorgató latin vers. Ezek azonban kéziratban maradtak, és elsősorban a felső-magyarországi kolligátumokban (Radványi énekeskönyv, Thököly-kódex) terjedtek. A versek arról szólnak, hogy Carafa a pokolra jut az eperjesi és a debreceni viselt dolgaiért. Fiktív gyónásában azt is bevallja az altábornagy, hogy az eperjesi áldozatokat ártatlanul végezték ki, és ezért kéri a császárt, hogy juttassa vissza a kivégzettek családtagjainak az elkobzott javakat, majd a magyarok bocsánataért esedezik. A sírjára készült fiktív epitáfium szerint Carafa „Magyarország, Erdély és Horvátország réme. Önmagához jó, felebarátjához gonosz, tetőtől talpig Macchiavellus. Hadban keveseket győzött le, de sokakat vértanúvá tett: Debrecenben, Eperjesen. [...] Becstelenül tönkretette Magyarországot, kiszívta erejét.”⁵ Ezek a versek azonban csak lokálisan hatottak. Nem tudunk arról, hogy szélesebb körben is ismertek lettek volna Európában. Véleményem szerint valami

² NÉMETH S. Katalin, *Bethlen Miklós kivégzése* (?), ItK, 120 (2016), 369–372.

³ Modern kiadása: Giambattista Vico, *Le gesta di Antonio Carafa*, a cura di Manuela SANNA, Napoli, Alfredo Guida Editore, 1997, 639–642. (Opere di Giambattista Vico II/2).

⁴ F. MOLNÁR Mónika, *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli és kortársai*, Bp., reciti, 2016, 50.

⁵ A versek kiadása: *A kuruc küzdelmek költészete*, vál., s. a. r., VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977, 368–371.

azért eljuthatott Vicóhoz is Carafa rossz híreről, ugyanis a költeménye előszavában Vico arról ír, hogy az idők igazságtalansága (ingiurie del tempo) ellenében kell Carafa hírnevét megvédenie.⁶ Vico *Canzonéjában* Carafa a kereszténység és az egész Nyugat védelmezője, aki hősiiesen harcolt Buda 1686. évi visszafoglalásakor, majd később nagy körültekintéssel pacifikálta a büszke trákokat (azaz a törököket). A költeményben Carafa eposzi magasságokba emelkedik, és Tasso *Megszabadított Jeruzsálemének* egyes szöveghelyeit imitálva, Vico Carafát már-már a szent sír felszabadítására induló hőssel, Goffredóval helyezi egy szintre. Ebbe a magasztos légkörbe nyilván nem illett bele Eperjes és Debrecen. Vico 1693. június 1-én Antonio Magliabechinek is elküldte a Carafáról szóló verset, ezzel a kísérszöveggel: „Carafa hazánk becsülete és fényessége” (*Carafa, onor e lume della nostra patria*).⁷ Mindez elég távol volt a magyarországi, és az ekkor még nagyon gyér nyugat-európai Carafa-percepciótól.

El kellett telnie bizonyos időnek ahhoz, hogy Carafa rossz híre elterjedjen a nyugat-európai eruditus közvéleményben. Erdély Carafa általi hódoltatásáról 1688-ban Liszabonban kiadtak egy röplapot: *Relaçam Extraordinara do que ultimamente aconteceu de reunião absoluta da toda a Transilvania a obediencia do Senhor Emperador* címmel (App. H. 2314). (Címlapját ld. *Képtár* 21. kép) Ebben közölték az erdélyi rendek Carafának tett nyilatkozatát, valamint egy konstantinápolyi követ (a nevét nem árulják el) 1688. május 9-i jelentését, melyben a követ arról írt, hogy milyen óvintézkedéseket tesznek a törökök Belgrád várható ostromának a megakadályozására. Carafa eperjesi, debreceni és erdélyi ténykedéséről semmit sem olvashatunk. Úgy látszik, hogy 1688-ban a nyugat-európai közvéleményt nem az eperjesi vérengzés, hanem az tartotta lázban, hogy Carafa katonái Lipppa mellett megtalálták Attila sírját, és pontos leltárt készítettek a sírban talált kincsekről.⁸ (Korabeli híradását ld. *Képtár* 22. kép) Az 1690-ben megjelent *Histoire des troubles de Hongrie* részletesen ismertette ugyan az eperjesi eseményeket, de azokban Carafa inkább áldozat, mint hóhér. A szerző szerint az áruló eperjesieket a Georg baron von Wallis generális által vezetett hadbíróóság ítélte el, melynek őt tagja kivétel nélkül magyar tiszt volt. Carafának semmi része nem volt

⁶ VICO, *Le gesta...*, 637.

⁷ Giambattista VICO, *Opere V*, a cura di Benedetto CROCE, Fausto NICOLINI, Bari, 1929, 140.

⁸ Az olasz nyelvű röplap különböző kiadásait és a röplap magyar fordítását lásd: Kovács Zsuzsanna, *Attila sírja Lippánál*, Lymbus, 13 (2016), 187–199.

az ítéletek meghozatalában, sőt az összeesküvők az ő életét is ki akarták oltani.⁹

A XVIII. század elejére nem nagyon, de némileg azért megváltozott a helyzet. Több reprezentatív kiadványban is közzétették ekkor Thököly egyik kiáltványát, melyben többek között ez állt: „Nem jut eszetekbe, magyar nép, az a vér, amelyet az osztrákok minden bántás nélkül öntöttek ki, annyi alkalommal, s miként fegyverezték fel a hóhért, amikor erre alkalmuk volt? Van-e köztetek valaki, aki nem dicsekedhet azzal, hogy elvesztett egy testvért, unokát, egy rokont vagy barátot, abban a nagy vérözönben, amelyet Carafa készített elő? Mit értek a megtett sérelmek, ha világosan bebizonyították, hogy ezek a kegyetlenségek egy célt szolgálnak, az özvegyek és az árvák kifosztását?”¹⁰ Talán még inkább befolyásolhatta Vicót a Francesco Posterla által kiadott Lipót-életrajz, mely a császár halálának alkalmával íródott, egyáltalán nem Habsburg-ellenes éllel. Ennek ellenére a Carafáról szóló részben benne rejtett az altábornagy elleni finom kritika is: „Teletömték a börtönöket rengeteg személlyel és gazdag magyarokkal, a legbűnösebbeket vagy a legszerencsétlenebbeket megölették, a többi elengedték, kifizetettve bírságaikat, amelyek tönkretették őket. Nem vették tekintetbe a régi formalitásokat, amelyekre senki sem hivatkozott, nehogy lázadóknak tartsák. Carafa gróf és a törvényszék, amely idegenekből állt és Kassán székel, sok embert gyenge bizonyítékok alapján, nagy szigorral vetett alá, úgyhogy néhányan meghaltak. A kifacsart vallomások, amelyek azt mondták, amit a törvényszék akart, módot adtak a bírának, hogy az első összeesküvés után mindazt elvegyék, ami a magyaroknak maradt.”¹¹

⁹ Claude VANEL, *Histoire des troubles de Hongrie V*, Amsterdam, 1689, 14–16. Vanel-ről legutóbb: KÖVÉR Lajos, *Claude Vanel magyar históriája*, Acta Universitatis Szegediensis Acta historica, tomus CXLI (2017), 33–47.

¹⁰ Brenner Domokos, *Histoire des révolutions de Hongrie*, 1739 c. művének magyar fordításából idézem: BRENNER Domokos, *A magyar fordulatok története*, ford. és előszó KÖPECZI Béla, Budapest, Osiris, 2003, 179. Thököly manifesztuma 1739 előtt megjelent még az alábbi, a korban nagy népszerűségnek örvendő kiadványokban is: Paul RYCAUT, *Histoire de l'Empire Ottoman*, tom. III., La Haye, 1709, 179; D'ARTANVILLE, *Mémoires pour servir à l'histoire du prince Eugène de Savoie*, tom. I., La Haye, 1710, 268–269.

¹¹ BRENNER, *A magyar fordulatok*, 164. Lásd még: FRANCESCO POSTERLA, *Esattissimo compendio della vita dell'augustissimo e clementissimo imperadore de'romani Leopoldo I*, Roma, 1705. Posterla műve elérhetetlen mind a világhálón, mind a nagyobb magyarországi és európai könyvtárakban. Ezért idéztem Brenner Domokos alapján a fenti részt.

Valószínűleg ezek a művek indították arra Vicót, hogy megírja a már több mint húsz éve halott altábornagy életrajzát 1714–1715-ben. Azt nem tartom valószínűnek, hogy az eperjesi vésztörvénytörvénynek legfontosabb forrását a Rezik János által, nagy valószínűséggel 1704–1705-ben írt *Theatrum Eperiense*-t ismerte, hiszen az 1931-ig csak kéziratos másolatokban terjedt, és semmilyen adatunk nincs arról, hogy valamilyen információ eljutott volna Vicóhoz Rezik művéről.¹² A legenda szerint egyébként csak a pénzért írta Vico a Carafa-életrajzot: állítólag munkájáért 1000 dukátot kapott, amivel lányát, Luisát kiházasította.¹³ Valójában nem ezért a munkáért kapta az 1000 dukátnyi honoráriumot, hanem az 1719-ben az Antonio Adriano házasságára összeállított versgyűjteményért.¹⁴ Maga Vico számol be arról, hogy a Carafa-életrajzot két évig írta, miközben bal karját a bordái alól kiinduló kegyetlen görcsök kínozták.¹⁵ A leírás alapján angina pectoris gyötörhette. Így jár az, aki egy kegyetlen hóhért próbál mentegetni írásával, mondhatnánk mi magyarok kárörvendően. De ne tegyünk elhamarkodott kijelentéseket, mert nagyon úgy néz ki, hogy Vico nem torzította el az eseményeket.

Vico Carafa-életrajza azért is különösen érdekes, mert Antonio Carafa levéltára Bécsből unokaöccséhez került, és Vico ezt anyagot használta forrásként, dőlt betűkkel kiemelve, pontosan a Carafa-iratokból vett idézeteket. Nehéz megállapítani, hogy Vico miként idézte a Carafa-levéltár dokumentumait, mivel azok később eltűntek. Érdemes azonban azt megemlíteni, hogy 1948-ban Nápolyban váratlanul felbukkant a levéltár egyik kötete, mely a Carafa-Zrínyi Ilona levelezés hat darabját tartalmazta. Ezeket Fausto Nicolini összevetette a Vico által idézett

¹² Rezik latin kéziratának kiadását annak magyar, német és szlovák fordításával lásd: *Theatrum Eperiense anno 1687 erectum seu laniena Eperiensis. Az 1687. évben felállított eperjesi vérpad, vagy az eperjesi vérfürdő*, kiad. GÖMÖRY János, POGÁNY Gusztáv, Liptószentmiklós, 1931. Az eperjesi vésztörvényeszekekről legutóbb lásd: KÓNYA Péter, *Az eperjesi vésztörvénytörvény 1687-ben*, Bp., Evangélikus Országos Múzeum, 1994; FILEP Tamás Gusztáv, *Az eperjesi teátrum*, Kortárs, 2004/6, 76–83; CZIGÁNY István, *Hóhérvagy hadvezér?: Egy rossz hírű nápolyi katona karrierje a Magyar Királyságban – Antonio Caraffa 1680–1690 = „A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát”*, szerk. BÍRÓ Bence, MISKÍ Péter, TÖRTEI Renáta, Bp., Szent István Társulat, 2020, 281–289.

¹³ KOLTAY-KASTNER Jenő – BENEDEK Nándor, *Vico Carafa-életrajza*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta Germanica et Romanica, tomus III, 1968, 5.

¹⁴ Vico, *Opere* V. 116.

¹⁵ Uott, 38.

szövegekkel és azt találta, hogy Vico egyáltalán nem írta át, hanem hűen idézte az eredeti leveleket.¹⁶

Az eperjesi mészárlás kapcsán Vico Carafa és a császár levelezését idézi, amiben kevés a konkrétum, de az látszik, hogy Carafa győzködi a császárt: a tárgyalás legyen Eperjesen, és ne Bécsben. Szigorúsággal kell fellépni – javasolta Carafa –, mert most itt lehet az alkalom arra, hogy végleg elvegyék a magyarok kedvét a lázadásoktól. Carafa leveleiből egyértelmű, hogy példát akart statuálni, olyan terrort és félelmet akart elültetni a magyarokban, hogy azoknak ne legyen kedvük többé a császár ellen fordulni.¹⁷ A császárnak azt javasolta, hogy küldjön a jogban jártas embert (Kinskyt vagy Stratmannt) a tárgyalások levezénylésére. Közben Carafa kivégeztetett tíz embert. Erre a magyarok részéről nagy tiltakozás indult meg a császárnál.¹⁸ Vico beszámolója szerint, mivel sem Kinskyt sem Stratmannt nem küldte a császár Eperjesre, Carafa elkezdte fontolgatni a lemondását. Végül csak azért nem mondott le, mert úgy vélte, hogy lemondásával csak megerősítené azt gyanút, hogy ő maga is bűnösnek érzi magát. Vico azzal zárja a Carafa eperjesi ténykedéséről szóló fejezetet, hogy a császár nagy kegyben részesítette Carafát, mivel kinevezte altábornaggyá és Felső-Magyarország legfőbb katonai parancsnokává.

Eperjes után következik Vico előadásában Erdély hódoltatása. Vico szerint a császár azért Carafát küldte Erdély elfoglalására, mert ehhez a „katonai, politikai, gazdasági ügyekben jártas, ugyanakkor az országot is jól ismerő” emberre volt szükség.¹⁹ Ezután idézi Carafának a császárhoz írt levelét, melyben az altábornagy amellel érvel, hogy Erdélyt fegyveresen kell megszállni, mert másképp nem lehet biztosítani azt, hogy a tartomány a birodalom és az egész kereszténység védőbástyája legyen a törökök ellen, akik még mindig nem tettek le arról a szándékukról, hogy

¹⁶ Fausto NICOLINI, *Vico storico*, Napoli, Morano, 1967, 317–336. Fausto NICOLINI, Veronica Zrinyi, Antonio Carafa e la resa di Munkács = F. N., *Scritti di archivistica e di ricerca storica, raccolti da Benedetto Nicolini*, Roma, 1971, 150–161 (Ministero dell’Interno Pubblicazioni degli Archivi di Stato LXXV); Sanja Roić, G. Vico, A. Carafa e Jelena Zrinska. *Un episodio di storiografia e di letteratura europea*, Bollettino del Centro Studi Vichiani, 1992, 383–400; F. MOLNÁR Mónika – SZALAI Ágnes, *Önkényeskedés, avagy a parancsok teljesítése? Antonio Caraffa szerepe a magyar történelemben = Oszmán–magyar viszony a 16–18. században*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Bp., Szent István Társulat, 2020, 315–316.

¹⁷ Vico, *Le gesta...*, 429–431.

¹⁸ Vico, *Le gesta...*, 432.

¹⁹ Vico, *Le gesta...*, 491.

az egész Nyugatot elfoglalják. Carafa szerint a szászok és a székelyek nem fogják ellenségesen fogadni a császári csapatokat. Egyrészt azért, mert mindkét nemzet úgy érzi, hogy őket a magyarok elnyomják; másrészt azért, mert a szászok a közös etnikai eredet miatt rokonszenvvel viseltetnek a németek iránt.²⁰

Erdély megszállásakor Carafa sokkal szelídebben járt el, mint az eperjesi példa statuáláskor. Erdélyben mindössze egyetlen ember végeztetett ki, és az éppen egy szász volt, aki a szebeni főtéren lógott, miatt az erdélyi küldöttség tárgyalni ment az altábornagyhoz.²¹ Emellett Erdélyben egyetlen város volt, amely nem akart császári őrseget befogadni: Brassó. Az ellenállás azonban csúfosan megbukott, amikor Carafa és Apafi seregei körbe zárták a várat. Elég volt két-három bombát vetni a fellegrvárba, és a szászok „feladták magokat, többire csak conditiók nélkül és amnestia nélkül”.²² Ezúttal azonban az eperjesihez hasonló vérengzés Carafa részről elmaradt, jóllehet sokkal több oka lett volna rá, hiszen a szászok fegyveresen is ellenálltak. Az engedetlen brassóiakat nem ő, hanem maga a fejedelem büntette meg: „magokkal sentenciáztaták és ölték meg Kreutz Gáspárt és más, nem tudom kiket és hányat, akik legbuzgóbbak voltak, praeses lévén abban a törvényben a fejedelem képeben Macskási Boldizsár tanácsúr.”²³

Vico előadásában Carafa óvatos és körültekintő politikus, aki igyekszik minden körülményt mérlegelni. Idézi Carafa egyik levelét, melyben az altábornagy előadja, hogy Erdély hódoltatása esetén kockázatos erőt alkalmazni: egyrészt a tartomány földrajzi helyzete, a tatár betörések, valamint Thököly manőverei miatt a császári sereg úgy járhat, mint II. Rákóczi György az 1657. évi lengyelországi hadjárat során. Másrészt, Carafa szerint, az erdélyi politika irányítójában, Teleki Mihályban nem lehet megbízni, de Erdély megszállásának sikeressége azon múlik, hogy maga mellé tudja-e állítani Telekit. Carafa úgy tudta, hogy Bánffy Dénes lefejeztetése, Bethlen Miklós fogarasi, Csáky László konstantinápolyi, valamint Thököly Imre fogarasi bebörtönöztetése mögött is Teleki állt, aki jó kapcsolatokat ápolt nemcsak a tatárokkal és a törökökkel, hanem

²⁰ VICO, *Le gesta...*, 495.

²¹ BETHLEN Miklós *önéletírása* I, kiad. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1955, 375. (Magyar Századok)

²² BETHLEN Miklós *önéletírása* I, 388. Lásd még: KALMÁR János, *Antonio Carafa generális és I. Lipót levélváltása Erdélyről (1687-1688) = Művészet és mesterség: tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HORN Ildikó, VÁRKONYI Gábor et alii, Bp., L'Harmattan, 2016, 448.

²³ BETHLEN Miklós *önéletírása* I, 389.

a lengyelekkel is.²⁴ Emellett a Vico által előadott Carafa-levél (melyet az altábornagy a császárnak írt) megerősíti Bethlen Miklósnak azt a véleményét, miszerint a bécsi udvarnak nem volt határozott terve arra nézvést, hogy Erdélyt milyen mértékben szállja meg. Azaz Carafát csak azért küldték Erdélybe, hogy kipuhatolja: az erdélyiek hajlandók-e feladni államiságukat, avagy nem: „Mert noha Carafának (mint ez az én 1690-beli bécsi tractámból világos lészen) praecise azaz instructiója nem volt, amit cselekedék, hanem amint a császár szolgálatjára jobbnak, célszerűbbnek látszik majd, alkalom szerint tegye azt.”²⁵

Vicónál tehát Teleki szinte egy szinten van Carafával, nem leigázandó ellenfél, hanem azonos rangú tárgyalópartner, akitől még tart is egy kicsit Carafa. Az erdélyi kortársak azonban teljesen másként jellemezték Telekit. Cserei Mihály, aki Teleki inasaként maga is részt vett a szebeni tárgyalásokon azt írja, hogy „Teleki Mihály megértvén, mint bánik Carafa a magyarokkal, és Erdélyben bé akar jőni, szörnyen elijed, és ha lesz vala hová, elébb is állott volna Erdélyből. [...] Bejövén Carafa Szebenben, megizeni a fejedelemnek, hogy Telekit küldje oda conferentiára. Teleki egyszer úgy meg nem ijedett, mint akkor, azért elbúcsúzáván mind a fejedelemtől, fejedelemasszonytól, feleségitől, gyermekeitől s testámentumot tévén, mintha meg kellene halni, kiindulánk Fogarasból, s Porumbákra menénk hálni.”²⁶

Az udvar részéről zseniális húzás volt Lotharingiai Károly helyett Carafát küldeni Erdély hódoltatása. Az eperjesi vérengzés és a debreceni sarcoltatás megalapozták Carafa hírért Erdélyben is, ahol ugyan sokkal szelídebb módszereket alkalmazott, de azért, amint már említettem, arról gondoskodott, hogy a tárgyalásra érkező erdélyi urakat Szeben főtéren egy akasztott ember látványa fogadja: „Nem tudom véletlenül, vagy szántszándékkal szintén aznap [Carafa] akasztatott fel egy németet a picon, kit ott találánk függve. Ezen Székely László, mint maga mondta, úgy megijedett, hogy alig hozta vissza az eszét, ott a szállás előtt lévén az akasztófa is, hogy estig nézhette. Teleki szállására egész ötven vagy hatvan emberből álló gárdiát ada.”²⁷

Az erdélyi urak tehát az akasztófa tövéből mentek Carafához tárgyalni. Külön értéke Vico életrajzának az, hogy közli Carafának az

²⁴ VICO, *Le gesta.*, 489–498.

²⁵ BETHLEN Miklós *önéletrása* I, 377.

²⁶ CSEREI Mihály, *Erdély históriája [1661-1711]*, kiad. BÁNKÚTI Imre, Bp., Európa, 1983, 207.

²⁷ BETHLEN Miklós *önéletrása* I, 375.

erdélyi küldöttséghez intézett beszédét, melyet más forrásokból jelenleg nem ismerünk. Carafa azzal kezdte, hogy gazdag és virágzó országra számított, de látnia kell, hogy Erdély nagysága már a múlté. Ennek az az oka, hogy Erdély török protektorátus alatt volt mindezidáig. A törökök a behódolásért cserébe ugyan függetlenséget ígértek, de valójában annyira tönkre tették az országot, hogy az elveszítette katonai védekezési képességeit. Jó példa erre Moldva és Havasalföld, ahol a törököknek köszönhetően nincs egy valamirevaló vár, vagy fallal körülvett város. Csak a kolostorokba lehet elszállásolni néhány katonát, de a kolostorok nem alkalmasak arra, hogy katonailag ellenőrizni lehessen az országot. A moldvai és a havasalföldi fejedelmek rezidenciát török katonaság őrzi, és egyetlen követtel sem érintkezhetnek a vajdák a szultáni dívány tudta nélkül. Emellett a tatárok rendszeresen végig rabolják az országot. Ezzel szemben a török uralom alól felszabadult Magyarország máris visszanyerte régi fényességét és gazdagságát, az országot irányító nádor rangban a német választófejedelmekkel van egy szinten, titulusa celsissimi Principis, és fölötte áll az erdélyi fejedelemnek. Esterházy Pál az Aranygyapjas Rend lovagja, mely címmel általában az uralkodókat tüntetik ki, Kollonich Lipót bíboros pedig felvételt nyert a bíborosok szent rendjébe, melynek Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem is a tagja volt egykor.²⁸

Ezután Vico Carafának az erdélyi küldöttséggel folytatott megbeszéléseit ismerteti, de mindössze csak a Bethlen Miklóssal és az Absolon Dániellel történt tárgyalást idézi. Azokat is Carafa beszámolója alapján. Eszerint Bethlen a következőket mondta: a tatárok Moldva felőli erdélyi betöréseit nem lehet megakadályozni, mivel a székely székek katonailag nem képesek erre. A Krím felől érkező tatár könnyűlovasság képes arra, hogy akár hat nap alatt elérje Erdélyt, és a Székelyföldet felpredálja. A gyorsan mozgó tatár egységek ellen nem lehet a császári katonaságot bevetni, mert a tatárok nem vívnak reguláris ütközetet. „Az egyetlen dolog, amihez értenek, de ahhoz kiválóan, az a félelemkeltés, a falvak és az erődítmény nélküli városok, valamint a katonai táborok felpredálása és kifosztása.”²⁹ Mire az erdélyi városokba elszállásolt császári katonaság észbe kapna, a tatárok már ki is vonultak Erdélyből. „Egyszóval – mondja Bethlen – a tatár betöréseket csak két módon lehetne megszüntetni: vagy el kell pusztítani az összes Moldva és Havasalföld szomszédságában lévő tatár települést; vagy adóval kell megvásárolni

²⁸ Vico, *Le gesta...*, 503–505.

²⁹ Vico, *Le gesta...*, 508.

a szultán barátságát, hogy a fennhatósága alatt lévő tatároknak megtiltsa az erdélyi portyázásokat.”³⁰

Ezek után Bethlen rátér az ország belső viszonyainak tárgyalására. Szerinte Apafi elhanyagolja uralkodói teendőit, és csak az öregség okozta betegségével és bajaival foglalkozik. Más szemével lát, és más fülével hall, azaz rábízza az uralkodói teendőket egy bizonyos magánemberre, akinek a rabszolgája lett (utalás Telekire). Ez az oka annak, hogy az országban jogtalanul bebörtönözik és ölik a nemeseket, a szegényeket pedig a kiürült kincstár feltöltése érdekében, sanyargatják. Feleslegesen indítanak háborút, majd minden haszon nélkül kötnek békét. Az ország diplomáciája teljes csőd. Valamikor az ország kevert (köztes, vegyes) köztársaság (*reipublica mixta*) volt: a fejedelmi tanács (senatum) hozta a törvényeket, a fejedelem örködött azok alkalmazása és betartása felett, a nemesség pedig a hatalmat az országgyűlés révén gyakorolta. Most viszont minden összezavarodott: a nemesség kezéből a hatalmat kivették, a fejedelmi tanácsban pedig csak néhány mágán kap helyet. A fejedelmet a hanyagság, a nemeseket a félelem, a népet pedig a csalás uralja. Egyetlen dolog mentette meg Erdélyt eddig a teljes összeomlástól: a vallásszabadság, pontosabban a négy recepta religio rendszere, melyet ötven évvel ezelőtt törvénybe is iktattak. Bethlen javaslata: vissza kell állítani a fejedelmi hivatal méltóságát, és meg kell őrizni Erdély államiségét. Egyben arra kéri Carafát, hogy vállalja magára Erdély megreformálásának terhét, de ezt a polgári és egyházi törvények tiszteletben tartásával, könyörületesen vigye végbe. Ennek érdekében az átalakítás menetének kidolgozására Carafa hívjon össze gyűlést, ennek határozatait pedig szigorúan tartsák be.³¹

A Vico által idézett Carafa-levél nem más, mint Bethlen *Moribunda Transilvaniae* című tervezetének az összefoglalása.³² Bethlen a *Sudores et cruces*ben azt állítja, hogy amikor Carafával tárgyalt, akkor a *Moribunda* már ott volt az altábornagynál, aki Telekinek is kiadta azt. Teleki ezért később neheztelt is Bethlenre, jóllehet név szerint Teleki nem szerepelt a tervezetben, de nyilván könnyen magára vehette az ott leírtakat.³³

³⁰ VICO, *Le gesta...*, 509.

³¹ VICO, *Le gesta...*, 510.

³² Vö. a *Moribunda* kiadásával: JANKOVICS József – SZÖRÉNYI László, *Bethlen Miklós: Moribunda Transylvania*, ItK,120 (2016), 324–335.

³³ *Bethlen Miklós gróf fáradozásai és gyötrelmei*, ford. KULCSÁR Péter = BETHLEN Miklós *Levelei* II, kiad. JANKOVICS József, Bp., Akadémiai, 1987, 1186–1187 (Régi Magyar Próza Emlékek 6/2).

Bethlen és Carafa viszonya, Bethlen saját beszámolója alapján jó volt: „Ami Carafát illeti, sokat tanácskozott velem, s hol nyájas, hol indulatos volt, bizony, nagy vonzalmat mutatott irántam, amit részletezni fölösleges volna, az lett a vége, hogy érdemem felül is becsült, és különösen később, az 1690. évben mutatta a megbecsülés, szeretet, bizalom komoly jeleit, amikor itt Bécsben a diplomán fáradoztunk.”³⁴ Akkor vajon mégis miért akarta Carafa felakasztatni Bethlent? Hogy Carafának volt ilyen szándéka, arra a már említett Marsigli mellett Teleki is bizonyíték. „Teleki hűtellel mondta azután, hogy Carafát, ha ő meg nem fogta volna, ki akart jöni, és ő maga meg akart ölni; gróf Marsigli pedig azután in anno 1700. azt írta vala, hogy akkor Carafa fel akart engem akasztatni.”³⁵ Ez a Marsigli-levél mindenesetre azóta nem került elő, és a bolognai Marsigli-hagyatékban sincs.

Az bizonyos, hogy Bethlent csupán tervezetei miatt nehéz lett volna perbe fogni. Bethlen politikai elképzelései csak annyiban különböztek a többi erdélyi vezető főúr nézetétől, hogy ő következetesen ragaszkodott az erdélyi államiság megtartásához. Erre bizonyíték a szintén Vico által közölt, ugyancsak a szebeni tárgyaláson elhangzott Absolon-vélemény, mely Vico szerint is ellentétes Bethlen javaslatával. Absolon Dániel szerint, aki később Carafa titkára lesz Erdélyben, Erdély államiságát fel kell számolni, a fejedelmi hivatalt meg kell szüntetni, a tartományt a magyar korona jogán integrálni kell a Magyar Királyságba, úgy ahogyan az „régén volt”. A tartomány élén legyen a régi erdélyi vajdához hasonló vezető, akit a király az erdélyi arisztokrácia tagjai közül nevez ki.³⁶

Vico szerint Carafa mindkét előadót (Bethlent és Absolont) egyaránt megdicsérte hazaszeretetükért, valamint a császár iránt tanúsított odaadásukért, de figyelmeztette az erdélyi küldöttséget, hogy a császár azt szeretné, hogy a Balázsfalván elfogadott egyezményhez tartsák magukat, mely előírta, hogy a két Apafi élete végéig megtarthatja a fejedelmi címet. Emellett Carafa kijelentette, hogy Erdély „minden szerencsétlensége a törököktől való függőségből fakad. Most azonban, hogy szinte az egész Magyar Királyságot sikerült visszafoglalni a törököktől, csak saját magatokat okolhatjátok azért, ha továbbra is egy ilyen gőgös és kegyetlen uralom alatt szenvedtek, mint a török. Mivel országotok kicsiny és gyenge, ezért felette szükséges, hogy valamely erős birodalom támogatását élvezzétek. Legkézenfekvőbb számotokra, ha a szomszédos

³⁴ Bethlen Miklós gróf fáradozásai és gyötrelmei, 1187.

³⁵ BETHLEN Miklós önéletírása I, 379.

³⁶ VICO, *Le gesta...*, 510–512.

császári birodalom támogatását fogadjátok el, mely méltóságának, erejének és szerencséjének a teljében van, és melynek kormányzási jelszavai: igazság (törvényesség), szabadság, kegyelmesség. Ezek után Carafa felszólította őket, hogy nyilatkozzanak: a császárnak, vagy a szultánnak fogadnak hűséget, majd hozzátette: ha úgy döntötök, hogy a császárnak tesztek hűségesküket, akkor a törökökkel meg kell szakítanotok minden kapcsolatot, és ünnepélyes hűségesküket kell tennetek Lipótnak és fiának, Józsefnek, mint magyar királyoknak. A tatár betörések megakadályozása, valamint az ország katonai biztonságának megerősítése érdekében nem csak Brassó, Huszt és Kővár, hanem Görgény és Fogaras váraiba is be kell engednetek a császári helyőrséget.”³⁷ Kezdetben a tárgyaló bizottság azt válaszolta, hogy nincs joguk az országgyűlés felhatalmazása nélkül döntenie ilyen nagy horderejű kérdésben. Carafa beleegyezett abba, hogy megvárják a Fogarason összeült rendek válaszát. Hamarosan meg is jött az országgyűlés azon határozata, mely szerint a tárgyaló bizottság szabad kezet kap Carafa ajánlatának elfogadására vagy visszautasítására. Bethlen Miklós kivételével, aki hihetetlen vehemenciával ellenezte azt, a bizottság minden tagja az elfogadásra voksolt. Ezek után Carafa megvetően ezt mondta Bethlennek: „megvolt a lehetőség, hogy visszazerezzétek szabadségotokat. De te, senkitől sem kényszerítve, hanem csupán szeszélyeidtől vezérelve inkább úgy döntöttél, hogy örökre a törökök rabszolgái maradjatok.” Erre a többiek ismét elkezdték gyözködni Bethlent, hogy fogadja el Carafa ajánlatát, és „valami elfajult és nyakatekert szabadságékeszmény (*perverso et importuno libertatis*) miatt ne vigye végromlásba az országot.”³⁸ Végül sikerült Bethlent is meggyőzni.

Bethlen akadékoskodása elegendő ok lett volna az akasztásra? Nem tudom. Mindenesetre 1690-ben a Diploma Leopoldinum kieszközlésekor Bécsben teljes jóindulattal viseltetett Carafa Bethlen iránt, és sokban segítette őt: „Carafa nagy patrónusom és a diploma dolgában nagy promotorom volt; meghagyta, hogy minden ebédre hozzá menjek; noha nem mentem. Mások is sokan hívtak. Egyszer a vállamra veté Carafa a kezét s monda: ‘Én őfelsége szolgálatában a birodalomba megyek, de javaslom a császárnak, hogy adja meg a diplomát, és meg is fogja adni, és egész Erdély terhet ezekre a vállakra fogja helyezni.’ Ez úgy is lőn. A diplomát megadák, és engem a császár nevével a vajdasággal holtig, és úri grófi titulussal, jószágokkal megkínálának, de én a rendeknek tett ígéretemhez képest megvetém. Nb. csuda dolog, az odafel in anno

³⁷ VICO, *Le gesta...*, 513–514.

³⁸ VICO, *Le gesta...*, 515.

1688. említett szebeni declaratiót sem Carafa, sem az udvarban senki csak úgy sem hozta elé, mintha sohasem lett volna.”³⁹

Egyszer fel akarta akasztatni Carafa Bethlent, máskor meg vállon veregette? Nem elképzelhetetlen. A korabeli politikusok és hadvezérek az alakoskodás és a képmutatás nagymesterei voltak. Az viszont tény, hogy 1688–1690-ben Carafa, még ha valóban komolyan is gondolta volna, nehezen talált volna olyan ürügyet, amelyre hivatkozva kivégeztethette volna Bethlent. Erre egészen 1704-ig kellett várni, amikor is Rabutin a *Noé galambja* című röpirat miatt valóban letartóztatta Bethlent. Azonban ez a röpirat sem igazolta az akkor Bethlen ellen felhozott fel ségárulási vádat. Jankovics József nemrég egy másik, eddig teljesen ismeretlen Bethlen-röpiratra bukkant. A *Jam jam extirpatis Transylvaniae gemitus* címmel fennmaradt iratról van szó, mely szenvedélyes vádirat az Erdélyt érintő XVII. század végi császári politika ellen, és amely ezekkel a szavakkal ér véget: „Az egész ország nevében fellebbezünk Isten ítélőszéke elé, akitől minden elégtételt várunk. Ezen okból mi soha többé nem akarunk alattvalói lenni az Ausztriai Háznak, hanem végső leheletünkig ragaszkodván a Szabadsághoz és a Fejedelemséghez, védelmezni akarjuk őket utolsó csepp vérünkig, és nem állunk meg addig, amíg el nem jutunk a fentebb megjelölt célig.”⁴⁰

Nos, aki ilyen mondatokat írt le 1704-ben, a Rákóczi-szabadságharc kontextusában, az már valóban számíthatott a kötéltre. Emellett a *Gemitusban* Rabutin-re nézve is terhelő adatok voltak: sarcoltatás, pénzek elkobzása, uradalmak törvénytelen osztogatása stb. Valószínűleg ezért Rabutin is helyileg szerette volna megoldani az ügyet, azért, hogy az őt ért vádakról az udvar ne értesülhessen. Ezért nem lehetett Bethlent kivégeztetni, holott Rabutin ezt szerette volna, de be kellett érnie a letartóztatással. Paradox módon, a magyar irodalomtörténet nagy szerencséjére, ugyanis Bethlen Miklós legfontosabb irodalmi művei a börtönben születtek meg.

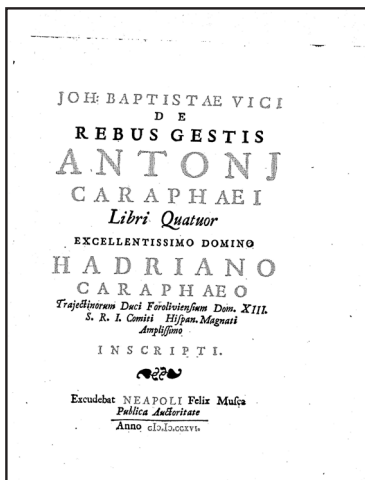
³⁹ BETHLEN Miklós *önéletrása* I, 403.

⁴⁰ JANKOVICS József, SZÖRÉNYI László, *Bethlen Miklós politikai pályafutása = Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*, szerk. HORN Ildikó, LACZHÁZI Gyula, Bp., L'Harmattan, 2020, 57. (Humaniórák).

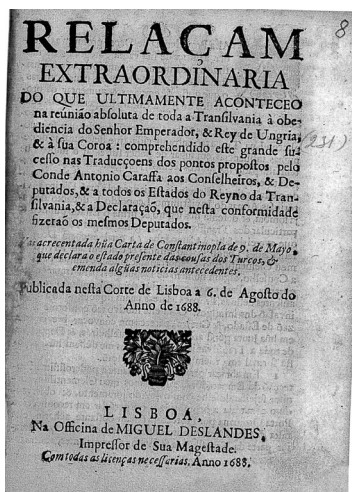
Summary

Why did the imperial generals want to hang Miklós Bethlen? Biography of Carafa written by Vico and Bethlen

During the delineation of frontiers after the Peace of Karlowitz (1699), Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730), the imperial general of the border delineation commission, constantly complained to the Transylvanian Gubernium that the Transylvanian delegates assigned to him did not sufficiently assist in the border delineation work. The Gubernium ordered an investigation to remedy the situation. According to the minutes of the interrogation held on May 12, 1701, Marsigli had a particularly bad opinion of Chancellor Miklós Bethlen and claimed that General Carafa wanted to hang him. Did Antonio Carafa really want to hang Miklós Bethlen during the invasion of Transylvania (1688-1690)? In my presentation, I will try to answer this question by analyzing Giambattista Vico's (1668–1744) biography of Carafa (*De rebus gestis Antonii Caraphaei*, Neapoli, 1716). Vico's work is a first-rate source for the history of Hungary and Transylvania at the end of the XVIIIth century, since Vico worked on the basis of original documents preserved in the Carafa archive, being the tutor of the Carafa family. The Carafa biography is also important because most of the documents in the Carafa archive later disappeared, so we only know them from Vico's work.

20. Giambattista Vico
Carafa-életrijazának címlapja
(első kiadás).

21. *Relaçam Extraordinaria*,
Lisszabon, 1688 címlapja
– a kiadvány tartalmazza az erdélyi
rendek Carafának tett nyilatkozatát

22. A több olasz városban is
kiadott röplap címlapja, mely
arról számol be, hogy
1688-ban Carafa katonái
Lippa mellett megtalálták
Attila hun király sírját

38. Csoportkép tevével
A *Nagy az Isten állatkertje* című konferencia résztvevői
– Nyíregyházi Állatpark, 2015. április 18.

39. Jankovics József előadást tart a *Sok dolog optikai kérdés: Politikai humor a magyar irodalomban* című konferencián,
az asztalnál Szentmártoni Szabó Géza és Vadai István
– Vaja, Vay-kastély, 2015. november 13.

40. Jankovics József a Móricz-emlékérem átvételekor
Bihari Albertné és Mercs István társaságában
– Nyíregyháza, 2016. október 17.

42. Ételre-italra várva
– Vaja, Vay-kastély, 2017. december 2.

„Ha belegondolunk, KSI-nek is Keserű hívta fel a figyelmét az első magyar útikönyv szerzőjére, Szepsi Csombor Mártonra, miként Jankovicsban nemcsak KSI, hanem Keserű is felismerte a peregrinus Bethlen Miklós ígéretes kutatóját. Nem túlzás azt mondani, hogy a két mester, Keserű és KSI vetekedtek egymással Jankovicsért.” (ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia)

„...Gyöngyösi az esetek döntő többségében ront a szövegen. Nem közvetíti Czobor írásának érzékenységet, költőiségét, esetenként bonyolult, szinte minden magyar előzményt nélkülöző nyelvezetét, nem veszi át az egyedi versformát.” (KÖSZEGHY Péter)

„Az eperjesi vérengzés és a debreceni sarcoltatás megalapozták Carafa hírét Erdélyben is, ahol ugyan sokkal szelídebb módszereket alkalmazott, de azért (...) arról gondoskodott, hogy a tárgyalásra érkező erdélyi urakat Szeben főterén egy akasztott ember látványa fogadja.” (NAGY Lev-ente)

„Csúzy praktizálásával és igehirdetésével a magyar barokk próza egyik lehetséges, de tovább már nem működtethető és nem írható végpontját jelölte ki. A XVIII. század elején megvalósuló ex cathedra hitképviselést a század végére a markáns, de apológiaiába hajló hangnem váltja fel.” (MERCS István)

„Kazinczy saját nyelvét és költői invencióját is mélyen áthatotta Zrínyi költői nyelve. A Syrena-kötet szövegén tett szerkesztői és textológiai beavatkozásai éppúgy sokat elárulnak erről, mint saját alkotásainak Zrínyi-imitációi. A költői invenció forrása sok esetben a textológusi munka volt, és ez fordítva is igaz: Kazinczy felvilágosult gondolatai, preromantikus költői nyelve olykor befolyásolták a textológusi munkáját.” (BENE Sándor)

„Ki volt akkor tehát az a személy, akinek tört címere mellett írta és fejezte be Arany János az eposzt?! Szerintem ez csak a Rákóczi-családra vonatkozhat, hiszen Aranyék Rákóczitól – természetesen I. Györgyre gondolok – kapták a nemességet, ám a Rákóczi-család utána valóban kihalt, mégpedig Rákóczi fiainak, Józsefnek és Györgynek, illetve György apácaként meghalt lányának elhunytával.” (SZÖRÉNYI László)

„Esterházy szubverzív műve alapvetően kérdőjelezte meg a nyelvhez, a szerzőséghez, a hatalmi pozícióhoz való viszonyt, leplezte le azokat a mechanizmusokat, melyek a torz hatalmi diskurzusok (beleérve az ideológiaiag erősen fertőzött irodalomtörténet-írást is) manipulatív gesztusait fétisizálják.” (CSEHY Zoltán)

